

Etimolojiye Bulaşmış «Önce Gelen-Yapan» Sorunsalı [«-»—«Adına»].

«Principal-Agent Model» Türkçeye nasıl çevrilebilir? *Principal* «önce gelen», «şef», «asil», «asıl», «amir», «başkan», «reis», «müdür» olarak çevrilebilir. «Agent» «ajan», «acenta», «bayi», «temsilci», «vekil», «icracı», «yapan», «tayfa», «hizmetli» olarak çevrilebilir. «Model» ilk bakışta bir sorun yok «model» yeterli gibi. Bunlara çeviri yapmanın sorunları ile boğuşmamak için okunuşlarının Türkçe yazımıyla, sırasıyla, prensipl, eycint ve madıl denebilir.

Nedir bu prensipl-eycint madılları? Prensipl-eycint madılları oyun-kuramsal tasarımların bir çeşitidir. «Oyun-kuramsal»ın oyun kuramıyla ilgili anlamına geldiği açık. Peki, nedir oyun kuramları? Strateji, oyuncu, durum ve getiriden oluşan dört kavramlı bir çerçeve içinde, boşluklar matematiksel ifadeler ile doldurularak kurulan, ve insanın insanla ilişkisinin özneler-arası çözümleme yapıyormuş hissi verecek biçimde «neredeyse kavranılırmış gibileşmesini» sağlayan mantıksal yapıların kuram olarak sunulmasıdır. Yani bunlar, «her durum ve oyuncuların seçeceği her strateji kombinasyonu için her oyuncunun getirisinin tek ve verili (değişmez) olduğu» varsayımıyla işe koyulup, oyuncuların her birinin hangi durumun çıkacağına yalnızca olasılığını bildiği bir koşulda, diğer oyuncuların nasıl strateji seçeceği konusundaki olasılıkları ya da saptamaları da hesaba katarak seçmeleri gereken en uygun stratejiyi «belirleyen» oyun-kuramcının yaptığı iştir. Prensipl-eycint madılları da ahlâki tehlike modellerinin özel bir halidir. Bu biçimde sunulduğunda, yüce, çıkardan arınmış, tensiz tinlerin iyi niyetli çabası olarak algılanabilecek bu oyun-kuramsal kuramlar pratikte nedir? İnsana nasıl davranması gerektiğini dayatan bilimselmiş olarak sunulan ahlâkî önermeler. Kantgil bir pratik usun oluşturulması çabası.

Ahlâkî tehlike modellerini düşünecek olursak, klasik örnek sigorta ile ilgilidir. İnsan sigortalı olduğunda sakarlaşır. Yani örneğin arabasını kazalara karşı sigortalamış biri -bir çizik olsa, bir far kırılrsa, nasıl olsa sigorta ödeyecek düşüncesi ya da ruh haliyle- küçük kazaları göze alabilir. Ancak bu sigortalama arttıkça kazaların, dolayısıyla, sigorta şirketi tarafından tazmin edilecek meblağın artmasına neden olur. Oyun-kuramsal modellere dayalı çeşitli

poliçe türleri geliştirilip sunulabilir. Nedir burada oluşan pratik us? «Benim sermayeci zihinle bana verili olan çıkarımdan başkasını umursamayan bir birey olmam normaldir.» - «Sigorta şirketleri aslî işlevleri zor durumda kaldığımda bana hizmet sunacak kurumlar değildir; ama, bu duruma gelmelerine benim normalde yaptıklarım neden olduğundan, öyleymişler gibi düşünmeliyim.» - «Sigorta şirketlerinin sunduklarını ve en gerekli olduğu zaman hiçbirşey sunmayacağını belirten poliçeler temelde benim bencilliğimden dolayı ortaya çıkmıştır ve günahımın bedeli olarak bunları kabullenmem ve primleri ödemem ve sakarca davranmam gerekir.» - (Serbest rekabetin gülsüz diken bahçesi olması olasılığını da taşımaya karşın «serbest rekabet gül bahçesidir» ifadesini anıştıracak biçimde söylenen ya da düşünülen) «Serbest rekabet dikensiz gül bahçesi değildir.»¹ ... Ahlâksızlığın ahlâkı.

Prinsipl-eycint sorunu bu ahlâkî tehlike sorununun özel bir halidir. Eycint prensipl adına bir görevi yerine getirmektedir. Bu görevden elde edilecek (nicel olarak ölçülebildiği varsayılan) getiri yalnızca eycintın çaba ve takatına bağlı değildir. Hangi durumla karşılaşacağı da getiriye etkileyen bir unsurdur. Örneğin, prensipl uzakta oturan toprak sahibi olsun, eycint toprağı işleyen köylü ailesi. Ürün yalnızca köylü ailesinin çaba ve takatına değil, aynı zamanda, diyelim ki, tarım zararlılarının durumuna bağlıdır. Durum kötüyse aile ne denli çabalasa da ürün az olur, durum iyiye asgari bir çaba ve bolca «kaytarma»ya karşın vasati bir ürün alınabilir. O halde, prensipl ile eycint nasıl bir anlaşma yapmalılar. Prinsipl için amaç kârını en çoklaştırmaktır. Eycint için ise en yüksek kazancı elde etmektir. Oyuncuların öznelliklerini nesnelleştiren parametreler, bir olasılık dağılımı bulunduğu düşünülen haşerelerin yoğunluğu ile ürün miktarı arasında bulunduğu düşünülen fonksiyonel ilişkinin parametrelerine, ve çaba ile ürün arasında bulunduğu düşünülen fonksiyonel ilişkinin parametrelerine bağlı olarak belirlenecek bir oranda ürünün eycint ve prensipl arasında paylaşılması oyun kuramcının önerdiğiidir.

Her aletten tek tek icracıların, aşırıya kaçmadıkları sürece, yaptıkları ya da yapmadıkları hissedilmeyecek kadar çok bulunduğu bir orkestra düşünüp bir icracıya yoğunlaşalım. Bu şefin prensipl, icracının eycint olduğu bir prensipl-eycint madiliyle açıklanabilecek bir durum olarak görülebilir. Çözüm olarak şefin icracıyı seyircilerin alkışlarının uzunluğuyla orantılı

biçimde ödüllendirmesi önerilebilir. Bunun her icracının iyi icrada bulunma isteğini katmerlileştireceği düşünülebilir ve her icracının çalarak katkıda bulunacağı beklenebilir. Yalnız o gün sağlık koşullarından ya da ruh halinden dolayı çok kötü çalacağını bilen bir icracıyı düşünelim, onun yapacağı belki umulan sonucu verecektir, ama beklenenin tersidir. Yaşamda hep hesaba katılmadık birşeyler çıkar, ve oyun-kuramıyla düşünen kendisinin prensipl, oyun-kuramının eycint olduğu bir duruma düşer. Beklentilerle yaşananın uyuşması ya da uyuşmaması, bir talih ya da talihsizliğin eseri midir, yoksa oyun-kuramının uygunluğunun ya da uygunsuzluğunun sonucu mudur?

Çeviri sorununa yardımcı dokunacağı sanılmamakla birlikte, prensipl-eycint sorununa ışık tutabilir umuduyla etimolojik çözümlere başvurulabilir. Principl latince önce gelen ya da bir sıranın önünde olan anlamında *princepten* kaynaklanmaktaymış: Önce gelip sıranın önünü kapmak gibi soyluluğu açıklayabilecek bir anlamla yüklü. Eycint ise eyleyen, rolü bürünen anlamındaki, yine latince, *agentisten* türemeymiş. Yani prensiplin önce gelip sıranın önünü kapdığı ve önce gelmemiş, sıranın önünü kapmamış olan eycintın da prensiplin emri altında onun temsiline bürünen emrin yapıcısı olduğu bir sahneyle karşılaşırız. Türkçe *princep* kökünden gelme principli karşılayacak bir sözcük olmamakla birlikte eycintı karşılayan *agentis* kökünden gelme iki sözcük bulunmakta: acente ve ajan. Acente İtalyanca üzerinden, ajan Fransızca üzerinden girmiş Türkçeye. Acente aleni temsilci olurken, ajan gizli temsilci anlamını almış.

Tüm sanki prensipları aslında ecnebi prensipların eycintı olduğu bir toplum düşünelim. Yani bu toplumda önce gelmiş olan yoktur, başsızdır. Bu ecnebinin eycintı sanki prensiplar kendilerini prensipl olarak sunduklarında, yani her nasılsa «eycint penceresinden değil prensipl penceresinden baktıklarında», ya da «eycint takkesini çıkarıp, prensipl takkesini taktıklarında» nasıl bir oyun oynarlar? Oyun oynamayı bırakıp kendi eycintlarını kendileri oluştursalar olmaz mı? Yani, eycint adayı olarak gözlerine kestirdiklerine istediklerini yapmaları için «yardımcılık etseler»; «tüm yardımlara karşın» bu eycint adaylarının istedikleri olmuyor olsa; bir kez bu anlaşılmaya başlandığında olabilecekler konusunda yavaş yavaş ufku açılrsa; yapılabilecek en iyi şeyin dost bellediği prensiplın yaptırmak

istedikleri olsa; prensipl-eycint sorunu da bununla ilintili ahlâkî tehlike sorunu da zahire çıkmadan bir nevi çözülmüş olmaz mı? Hal böyle olsa bile sanki prensipl eycintı olduğu ecnebi prensipla bunu nasıl satabilir? 007 James Bond filmlerinde şefle 007nin ilişkisini izlendiğimde gelişmiş piyasa ekonomilerinde olduğu ileri sürülen prensipl-eycint sorununun temelinde yatan etmenleri gözleyememiş olmam şimdiye kadar sorulan sorularla uğraşmaktan bir türlü sorulma şansı bulamayan bir soruyu ortaya çıkarmakta: Hem prensipl-eycint madılları, hem de 007 James Bond filmleri nasıl aynı piyasaya sürülebilir?

Türkali Mah., Beşiktaş, Temmuz 2003

Notlar

1. Ahlâkî tehlike varsa serbest rekabet koşullarında piyasaların «birinci iyi» olarak da adlandırılan «en etkin» biçimde çalışmasının mümkün olmadığı, ancak serbest rekabetin -«en etkin» çalışmayı sağladığı için- korunması gerektiği, dolayısıyla «en etkin» olmamakla birlikte, serbest rekabet koşullarında mümkün olan «ikinci iyi» diye adlandırılan bir sonucu sağlayacak düzenlemenin bulunması gerektiğinin mantıklı olduğu akademik iktisatçılar arasında yaygın kabul görür.